

XIVA ADABIY MUHITINI YORITUVCHI YOZMA MANBALARNING QIYOSIY TAHLILI

Abdullayev Axmadjon Husniddinovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika intituti tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalar qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida Xiva adabiy muhitiga oid tarixiy, badiiy va ilmiy manbalar tahlil qilinib, ularning mazmuni, ahamiyati hamda o'zaro o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Shuningdek, ushbu manbalarda aks etgan adabiy jarayonlar, ijodkorlar faoliyati va davrning madaniy-adabiy muhitiga oid ma'lumotlar ilmiy jihatdan baholanadi. Maqolada manbalar asosida Xiva adabiy muhitining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar yoritilib, ularning tarixiy hamda adabiy merosni o'rganishdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari Xiva adabiy muhitini chuqurroq anglash va uni manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Xiva adabiy muhiti, yozma manbalar, qiyosiy tahlil, manbashunoslik, adabiy jarayon, tarixiy manbalar, adabiy meros.

KIRISH

O'zbek adabiyoti tarixida Xiva adabiy muhiti alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, Xiva xonligi davrida shakllangan adabiy muhit o'zining boy ma'naviy merosi, yetuk ijodkorlari hamda ko'plab yozma manbalari bilan ajralib turadi. Ushbu davrda yaratilgan tarixiy va adabiy asarlar nafaqat adabiy jarayonni, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotini ham aks ettiruvchi muhim manbalar sifatida ahamiyat kasb etadi. Shu bois Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalarni ilmiy asosda o'rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish hamda ularning tarixiy va adabiy qiymatini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Xiva adabiy muhiti haqida ma'lumot beruvchi manbalar orasida tarixiy yilnomalar, tazkiralalar, badiiy asarlar hamda ilmiy-tarixiy tadqiqotlar alohida o'rin egallaydi. Xususan, Firdavs ul-iqbol, Riyoz ud-davla, Shohidi iqbol kabi asarlar Xiva xonligi davridagi siyosiy, ijtimoiy va adabiy hayotni o'rganishda muhim yozma manbalar hisoblanadi. Mazkur asarlarda adabiy muhit, ijodkorlar faoliyati, saroy adabiyati hamda davr madaniy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi.

Xiva adabiy muhitining shakllanishi va rivojlanishida ko'plab ijodkorlar muhim rol o'ynagan. Jumladan, Munis Xorazmiy, Ogahiy, Feruz kabi ijodkorlarning ilmiy va badiiy merosi nafaqat Xorazm hududida, balki butun o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ularning asarlarida davrning adabiy jarayoni, madaniy hayoti va

tarixiy voqealari o‘z aksini topgan. Mazkur maqolaning maqsadi Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalarni qiyosiy jihatdan tahlil qilish, ularning mazmuni va tarixiy ahamiyatini aniqlash hamda ushbu manbalarning Xiva adabiy muhitini o‘rganishdagi o‘rnini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, tahliliy hamda manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Natijada Xiva adabiy muhitini aks ettiruvchi yozma manbalarning o‘zaro bog‘liqligi, ularning tarixiy hamda adabiy jarayonni yoritishdagi ahamiyati aniqlanadi va ularning ilmiy qiymati asoslab beriladi.

ASOSIY QISM

Xiva adabiy muhitini o‘rganishda yozma manbalar muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu manbalar orqali nafaqat adabiy jarayon, balki davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti haqida ham muhim ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkin. Ayniqsa, Xiva xonligi davrida yaratilgan tarixiy va adabiy asarlar adabiy muhitning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda asosiy manba vazifasini bajaradi. Bu manbalar tarkibida tarixiy yilnomalar, tazkiralar, shoirlar devonlari hamda badiiy-tarixiy asarlar muhim o‘rin egallaydi. Jumladan, Komil Xorazmiy (1825- 1899)¹, Muhammadrasul Mirzo (1840-1922), Muhammad Rahimxon Feruz (1844-1910), Ahmad Tabibiy (1869-1911)², Muhammad Yusuf Bayoniy (1840-1923), Ilyos Mulla Muhammad o‘g‘li So‘fi (1860-1916), Mutrib Xonaxarobiy (1870-1925), Muhammad Yusuf Chokar (1872-1951), Avaz O‘tar o‘g‘li (1884- 1919), Abdurazzoq Faqiriy (1884-1925), Safo Mug‘anniy (1882-1938), Komiljon Devoniy (1887-1938), Muhammad Rahim Rog‘ib (1918 y. vafot etgan) kabi so‘z sohiblarining ijod namunalari hozirgi kunga qadar yetib keldi va xalqimiz qalbidan joy olib kelmoqda. Ularning go‘zal badiiyatga ega g‘azal-u mustahzodlari allaqachon qo‘shiqqa aylanib, har bir o‘zbek yuragiga yetib borgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bunda Xiva adabiy muhitida musiqaga alohida urg‘u berilganligini alohida ta’kidlab o‘tish zarurdir. Xiva adabiy muhitini yorituvchi asosiy yozma manbalardan biri Munis Xorazmiy tomonidan yaratilgan Firdavs ul-iqbol asaridir. Ushbu asar Xiva xonligi tarixini yorituvchi muhim tarixiy manbalardan biri bo‘lib, unda siyosiy voqealar bilan bir qatorda davrning madaniy va adabiy hayoti haqida ham qimmatli ma’lumotlar uchraydi. Asarda saroy muhitidagi adabiy an’analar, ijodkorlar faoliyati hamda ilm-fan rivojiga oid ma’lumotlar aks etgan. Mazkur asar keyinchalik Ogahiy tomonidan davom ettirilgan bo‘lib, u tarixiy voqealar bilan bir qatorda adabiy jarayonni ham batafsil yoritib bergan. Xiva adabiy muhitini o‘rganishda Ogahiy qalamiga mansub Riyoz ud-davla hamda Shohidi iqbol kabi tarixiy asarlar ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu asarlarda Xiva xonligi davridagi siyosiy voqealar, saroy hayoti, madaniy muhit hamda adabiy jarayon haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan. Ayniqsa, bu asarlarda shoir va olimlarning

faoliyati, ularning ijodiy merosi hamda adabiy muhitga qo‘shgan hissasi haqida qimmatli fikrlar mavjud. Yozma manbalarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ayrim manbalarda tarixiy voqealar asosiy o‘rinni egallagan bo‘lsa, boshqalarida esa adabiy jarayon va ijodkorlar faoliyati kengroq yoritilgan. Masalan, tarixiy yilnomalarda siyosiy voqealar ustuvor bo‘lsa, tazkiralarda shoirlar hayoti va ijodiga ko‘proq e‘tibor qaratilgan. Shu jihatdan ushbu manbalarni qiyosiy o‘rganish Xiva adabiy muhitining yanada to‘liq manzarasini tiklash imkonini beradi. Shuningdek, Xiva adabiy muhitining rivojlanishida Feruz davri alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu davrda ilm-fan va adabiyotga katta e‘tibor qaratilgan. Saroy atrofida ko‘plab shoir va olimlar jamlanib, ijodiy muhit shakllangan. Bu jarayon yozma manbalarda ham o‘z aksini topgan bo‘lib, ular orqali davrning adabiy hayoti, ijodkorlar o‘rtasidagi aloqalar hamda adabiy an‘analar haqida muhim ma‘lumotlar olish mumkin. Demak, Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalar nafaqat tarixiy voqealarni, balki adabiy jarayonning rivojlanish bosqichlarini ham aks ettiradi. Ularni qiyosiy tahlil qilish orqali davrning adabiy muhiti, ijodkorlar faoliyati hamda madaniy hayotini yanada chuqurroq o‘rganish imkoniyati yuzaga keladi.

XULOSA

Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalar o‘zbek adabiyoti va tarixini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, Xiva xonligi davrida yaratilgan tarixiy va adabiy asarlar o‘sha davrning siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy hayotini aks ettiruvchi qimmatli manbalar hisoblanadi. Ushbu manbalar orqali davr adabiy jarayoni, ijodkorlar faoliyati hamda adabiy muhitning shakllanish va rivojlanish bosqichlari haqida aniq tasavvur hosil qilish mumkin.

Tadqiqot jarayonida Firdavs ul-iqbol, Riyoz ud-davla, Shohidi iqbol kabi yozma manbalar qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ularning mazmuni va ilmiy ahamiyati aniqlab berildi. Mazkur asarlarda nafaqat tarixiy voqealar, balki davrning adabiy muhiti, shoir va olimlar faoliyati hamda madaniy hayoti haqida ham muhim ma‘lumotlar keltirilgani aniqlandi. Ayniqsa, Munis Xorazmiy va Ogahiy kabi tarixchi va adiblarning asarlari Xiva adabiy muhitini o‘rganishda asosiy manbalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, turli yozma manbalarda berilgan ma‘lumotlar bir-birini to‘ldiradi va davr adabiy muhitini yanada to‘liq yoritishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu manbalar orqali Xiva adabiy muhitining shakllanishi, rivojlanishi hamda o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni haqida muhim ilmiy xulosalarga kelish mumkin. Shu sababli Xiva adabiy muhitini yorituvchi yozma manbalarni chuqur o‘rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish hamda ilmiy muomalaga

kengroq kiritish o‘zbek adabiyotshunosligi va manbashunosligi rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amonov Sh. Ahmad Tabibiy tarje’bandlarining matniy xususiyatlari // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2022, – №2. – B. 48-52. Komil.
2. Feruz gulshani. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2016. – 84 b.
3. Feruz. Elga shohu ishqqa qul. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1994. – 160 b.
4. Komil. Devon (Nashrga tayyorlovchilar: A.Хайитметов, V.Мо‘minova). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi ASN, 1975. – 224 b.
5. Laffasiy, Hasanmurod. Tazkirai shuaro. – Urganch: Xorazm, 1992. – 120 b.